ՏԱՆԹԷ ԵՒ ՍՈՒՆԴՈՒԿԵԱՆՑ

Թլկատինցիի «Էնդի դէմէն» թատերախաղի ներշնչման աղբիւրներուն մասին խօսելով՝ Զօպանեան ամբողջապէս չի որդեգրեր Շահինեանի գաղափարը եւ նոր լուծում կը մատնանշէ։ «Կարծողներ կան, կ՚ըսէ անիկա, թէ Թլկատինցի այդ թատերախաղը գրելու մտածումն ունեցած ըլլալու է Տանթէի Դժոխքին թարգմանութիւնը կարդալէ յետոյ. կրնայ ըլլալ որ Դժոխքի ընթերցումն ալ մաս ունեցած ըլլայ այդ գործին յղացման մէջ, բայց շատ աւելի հաւանական է որ Թլկատինցի իր գաղափարը յղացած է Սունդուկեանցի Օսկան Պետրովիչը էն կինֆուումը թատերախաղը կարդալով. էնդի դէմէնը մօտիկ խնամութիւն ունի անոր հետ, թէպէտ շատ աւելի լայն ու բարձր գործ մըն է. Սունդուկեանցի արարուածը երգիծական շատ սիրուն պատկեր մըն է»[1]։

Անդրադոյն հարց մը, այստեղ, ահա կրնայ ծագիլ, թէ մի՞ գուցէ Սունդուկեանց եւս ներշնչուած ըլլայ, գոնէ մասովին, Տանթէի գործերու ընթերցումէն. անշուշտ ռուսերէն կամ ֆրանսերէն թարգմանութիւններու վրայէն, կամ նոյնիսկ ուղղակի բնագրէն[2]։

Թլկատինցին միւս աշխարհէն երկիր կը վերադարձնէր Խարբերդցի գիւղացի մը, անդենականէն լուրեր հաղորդելու եւ նամակներ բերելու. Սունդուկեանց Թիֆլիզցի մանրավաճառ մը դժոխք կը ղրկէ, ուսումնասիրելու այդ ահաւոր միջավայրը։ Օսկան Պետրովիչ, սատանային առաջնորդութեամբ, սարսափով կը տեսնէ հոն չարատանջ հոգիներ, յաճախ այս երկրիս վրայ բարի ու աղօթասէր կարծուած մարդիկ, առհասարակ Թիֆլիզի իր բարեկամներէն, անունով ու մականունով ծանօթ, որոնք դժոխքին կրակներուն, ծուխին ու գարշահոտութեան մէջէն հետզհետէ ի յայտ կու գան եւ կը քօղազերծեն ահաւոր ճշմարտութիւններ։ Սատանաները դժոխքին մէջ կը պարեն մեծաճռինչ աղմուկով, քստմնելի չարչարանքներով կը լլկեն մեղապարտ հոգիները. հալած կապարի եւ եռացած կպրաճիւթի հսկայ կաթսաներ, տասներկու գլխանի օձեր, տհարեկիչ վիշապներ, լափլիզող բոցեր, արիւնի գետեր կը սահմռկեցնեն հէգ Օսկան Պետրովիչը։ Հոն են իր ծանօթներէն կեղծաւոր վաշխառուներ, Երուսաղէմ եօթն անգամ ուխտի գացող ու եկեղեցի չինել տուող կեղծ բարեպաշտներ, յայտնի աւազակներ, մարդասպաններ, անհաւատարիմ կիներ, դրամասէր բժիշկներ, անիրաւ դատաւորներ ու փաստաբաններ, ու հարուստներ մանաւանդ։

Օսկան կը փորձէ աշխարհ դառնալ, լաւ կեանք մը ապրելու հաղար խոստումներով. այլ՝ ի զուր. հանդիսաւոր դատաստանով՝ սադայէլը զինք կը դատապարտէ յաւիտենական տանջանքներու։

Հեղինակաւոր մեկնիչներ կ՚ըսեն թէ Սունդուկեանց ուզած է դնել նաեւ քաղաքական ու եկեղեցական անձնաւորութիւններ. սակայն գրաքննութեան երկիւղը եւ

1. Թլկատինցին եւ իր գործը, տպ. Պոստոն, 1927, Ցառաջաբան էջ, ԾԱ, ԾԲ։
2. Գաբրիէլ Սունդուկեանցի իտալերէն լեզուի առաջին ուսուցիչը եղած է Յակոբ Շահան Ջըրպետեան, 1832–1838ի շրջանին. հետագային, Պետրուրդի համալսարանական տարիներուն, 1846–1850, Գ. Ս. աւելի խոր կերպով ծանօթացած է իտալական լեզուին եւ գրականութեան։

պետական արգելքները սանձ դրած են իր երեւակայութեան[3]։ Իսկ Սադայէլի եւ անոր ենթակայ սատանաներու յարաբերութիւններուն մէջ ոմանք կը նկատեն այլաբանական մէկ ծաղրանկարը ցարական բռնապետութեան ու կարգուսարքին[4]։

Թողլով այս մեկնութիւնները, նաեւ Սունդուկեանցի կրօնական համոզումներու հարցը, որոշ հանգիտութիւններ կը կարծենք տեսնել Տանթէի գործերուն եւ Սունդուկեանցի այս թատերախաղին մէջ, ոչ միայն նիւթի ընդհանուր բովանդակութեան ու նկարագրութիւններու տեսակէտէն, այլ նաեւ ժամանակակից պատմական և քաղաքական անցուդարձերու ակնարկութեանց տեսակէտէն։ Ինչպէս Տանթէի, այսպէս նաեւ Օսկան Պետրովիչի ապրած պատմական շրջանակէն անձերով լեցուն է դժոխքը։ Մեղապարտ դատապարտեալներն իրենք են որ կու գան բանալ պատրուակը ահեղ խորհուրդներուն, իրականութեան խսկական երեսը ցոյց տալու համար Օսկան Պետրովիչի, որ այս անգամ պարզապէս ուղեւոր մը չէ երեւակայական, այլ իսկական դատապարտեալ մը ինք ալ, թէեւ շատ թեթեւ մեղքերու համար։

Անշուշտ Սունդուկեանցինը շատ կարճ թատերախաղ մըն է, ու չէ կարելի համեմատութեան դնել Տանթէի հսկայ գործին հետ. ոչ ալ կարելի է հոն փնտռել Ֆիրենցէի արծիւին խիզախ թռիչքը երեւակայական, կամ անոր համաչարփակ համադրիչ հսկայ միտքը, եւս աւելի անոր հաւատքի խորունկ ապրումները։ Սունդուկեանց աւելի զաւեշտային ծիծաղաշարժ ընոյթ է տուած իր խաղին, քան՝ տրամի։

Ամէն պարագայի, եթէ հաւանական է Տանթէի մէկ հեռաւոր ազդեցութիւնը, պիտի չուզէինք զայն բոլորովին անտեսել, թարգմանութիւններու այս հարիւրամեակի կողքին՝ նաեւ ազդեցութիւններու հարիւրամեակ մը մատնանշելու համար։

«Օսկան Պետրովիչը էն կինֆուումը» կատակերգութիւնը (մէկ արար, եօթը տեսակերգութիւն, 45 էջ), յօրինուած է 1865ի ընթացքին, Թիֆլիզեան ապստամբութեան վաքին, եւ առաջին անգամ ներկայացուած է 1866ի Ապրիլ 12ին, Թիֆլիզ. հրատարակութիւնը կատարուած է 1899ին[5]։

Հ. Ն.

3. Գ. ԱԲՈՎ, Գաբրիէլ Սունդուկեան, տպ. Երեւան, 1953, էջ 112։
4. Անդ, էջ 115–118։
5. 1899 թուականի այս առաջին հրատարակութեան մէջ, արդէն իսկ որոշ չափով վերամշակուած է խաղը. երկրորդ տպագրութիւնը տեղի ունեցած է 1906ին, հեղինակին կողմէ կատարուած նորանոր սրբագրութիւններով եւ յաւելումներով։ Վերամշակումը, սակայն, շարունակուած է մինչեւ 1909 թուականը, ու պատրաստուած է երրորդ հրատարակութիւն մը, նոյնիսկ շարժանկարի օգտագործում ներմուծելով, որոշ պահերու (հմմտ. ՍՈՒՐԷՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆի «Գաբրիէլ Սունդուկեան», Երեւան, 1960, էջ 95–96, յատկապէս էջ 96, ծանօթ. 1)։ Սունդուկեանց, անտարակոյս, մինչեւ 1909 թուականը կարդացած էր նաեւ Տանթէի «Դըժոխք»ին հայերէն թարգմանութիւնը։

© National Library of Armenia

ՏԱՆԹԷ ԵՒ ՉԱՐԵՆՑ

Եթէ խնդրական կը մնայ Թլկատինցիի, բայց մանաւանդ Սունդուկեանցի կրած ազդեցութիւնը Տանթէէն, սակայն ակընայայտ իրականութիւն է, որ մեր դրականութեան մէջ՝ ամէնէն աւելի Տանթէն սիրող, կարդացող, պաշտող մինչեւ անդամ, եւ – առանց չափազանցութեան – ամէնէն աւելի Տանթէի մօտեցող բանաստեղծը՝ Եղիշէ Չարենցն է:

«Դանթէական առասպել»ը արդէն իսկ հոգեկան անխզելի կապով կը զոդէ Արարատեան աշխարհի պատանի բանաստեղծը՝ Ֆիրենցէի մեծ վարպետին հետ:

Հաղիւ տասնեւութ տարեկան էր Չարենց՝ երբ շարադրեց այդ երկարաշունչ քերթուածը, 1915–16ի ընթացքին: Չարենցի դրական կեանքի առաւօտն է այդ շրջանը. եւ բանաստեղծին հոգեկան հորիզոնին վրայ կը շողայ արդէն Տանթէի աստղը:

Ինքնուրոյն ու թարմ պատկերներով, հզօր թափով կը յայտնուի հոն Չարենց, խորհրդապաշտ ու իրապաշտ տարրերու աղուոր խառնուրդով մը, ուր այլաբանութիւն եւ իրականութիւն կը դրկեն ղիրար փոխադարձաբար, տառապագին ու արհաւրալից ուղեւորութեան մը նկարագրութեան ընթացքին, Տաճկա–Պարսկական ռազմաճակատի ծուխերուն ու կրակներուն ընդմէջէն:

Սարսափելի կոտորածէ մը խորշակահար այդ անծայր ուղին, ուրկէ կը քալէ Չարենց իր զինուորակիցներով, կը հոտի ահաւոր սպանդանոցի մը նեխութեամբ. զարհուրելի աւերածներ ամէն կողմ. ասդին՝ մխացող գիւղեր, անդին՝ փտած դիակներ, ցիրուցան վարսեր, արիւնոտ լաթեր...:

Թանձր ներկերով Չարենց կու դայ ուրուագծել Տանթէական նորօրինակ դժոխքի մը ահեղ համայնապատկերը, ուր, ելեռնական տեսարաններու առընթեր՝ անդորը բնութեան հրաշալի պատկերացումներ կը ցոլան, ուժեղ հակադրութեամբ մը. մէկ կողմէն՝ բարութեան ու խաղաղասիրական զգացումներով առլցուն մարդուն պատկերը, միւս կողմէն՝ ջարդարար ու համայնաջինջ դաղանին հրէշային նըկարը: Գժդանքով կը զդանք թէ դժան ու բարբարոս արարք մըն է պատերազմը եւ ջարդը, ոճրագործութիւն մը հակամարդկային:

Տանթէական առասպել, Տանթէական նկարագրութիւն, Տանթէական երեւակայութիւն կը դիրկընդխառնուին հոն, պատանի Չարենցին մէջ յայտնաբերելով բանաստեղծական խիղախ թռիչքներ:

Բայց այդ թռիչքը խիղաղ, զերագոյն իր թափով երեւան պիտի դայ տարիներ ետք, բանաստեղծին դրական կեանքի ամենակընկալ վերջալոյսին, երբ Չարենց երկրորդ ու խորհրդաւոր ուղեւորութեան մը պիտի ձեռնարկէ, մանաւանդ թէ՝ երեւակայեալ ուղեւորութիւններու երկար շարքի մը, որոնց ամբողջութիւնը՝ պիտի կազմէ «Գիրք ճանապարհի»ն, իր անմահութիւնը:

Չարենց՝ պատմութեան քառուղիներու քաոսային անդունդներու մէջէն՝ հսկայ արշաւի մը ելած, հայ ժողովուրդի դարաւոր քալուածքը ո՛չ թէ լոկ ուրուագրելով – ինչպէս իր դրական կեանքի արշալոյսին – այլ այս անդամ խրոխտաբար համադրելով՝ Հայկի օրերէն մինչեւ Սասունցի Դաւիթ, մինչեւ Օրի եւ Աբովեան, յանկարծ իր դիմաց կը դտնէ «Մահուան տեսիլ» մը դժնէ, ու սարսափելի՛ կոտորած, կոտորա՛ծ, կոտորա՛ծ անվերջ...:

Չարենցի երկարագոյն «պոէմ»ն է ատիկա. 186 տուն, 744 լայն տողերով. ունի մուտքի նախերգանք եւ եօթը մասեր («Գիրք ճանապարհի», տպ. Երեւան, 1933, էջ 64–120):

Կորովի եւ հասուն մտքի մը ծնունդն է այդ քերթուածը, որ նախ քան ոեւէ պատմագիր, եւ աւելի յաջող կերպով՝ քան ոեւէ պատմագիր, դրական շքեղ ու կատարեալ ղեկտաւորումով, կ'անմահացնէ հայ ցեղի հարիւրամեայ պայքարը՝ ի սէր ազատութեան, պայքար դաղափարախօսական ու դրական, մանաւանդ ներկայ դարուս սեմէն ասդին:

Իսկապէս Տանթէական երդ մըն է «Մահուան տեսիլ»ը, նիւթի իր յղացքով, քերթողական տարազով, երեւակայական հսկայ յօրինուածքով, հռետորական հզօր կառոյցքով:

Քերթուածեան ոլորտապտոյտ ճամբաներէն պարտասուն, աչքերն յառած անցեալին եւ ապագային նժոյդը հեծած, բանաստեղծը բարձր լերան մը ստորոտը կը դտնէ ինքզինք, եւ կը փնտռէ վարպետ մը՝ իրեն առաջնորդ: Հոմեր, Վիրգիլ ու Ֆիրդուսի չեն դոհացներ զինք: Եւ ահա, մոայլ միջնադարէն կը յառնէ Տանթէի դէմքը վշտաչարչար, զարհուրանքի սոսկալի աչքերով. անիկա է դաղափարական առաջնորդը այս տարօրինակ ուղեւորութեան: Տանթէ բռնելով բանաստեղծին թեւէն՝ կը տանի դէպի արնավրփուր դետ մը, որ լուսաւոր ներկան կը բաժնէ անցեալէն դժնէ: Ամէն յոյս թողած այս ափին, կը մտնեն Մտածումի նաւը, եւ Մտածումը՝ որպէս մշտնջենական ու կորովի Քարոն՝ կ'առաջնորդէ զիրենք դէպի դառն Անցեալը, դէպի ափը Մահուան ու Սարսափի:

Լուսնի լոյսով, մելամաղձիկ լռութեան մէջ, մառախլապատ ուղիով կը մտնեն խորհրդաւոր անտառ մը, ուր իրենց ընդառաջ կու դայ անդրաշխարհեան ուրուական մը (կը յիշեցնէ Տանթէի Քաւարանի պահապան՝ Կատոնը), երկար ու սպիտակ մօրուքով, ձեռքին՝ արծաթեայ մուտիլ: Նահապետին հոդին է, որ կը մտենայ յամր քայլերով, ու տխուր չեչտով խօսք կ'ուղղէ Տանթէի: Չարենց չի տար անունը Հ. Ալիշանի, ինչպէս պիտի չտայ բոլոր միւսներուն, որոնց պիտի հանդիպի անդենականի ափին. խորհրդանիշներ ու ակնարկներ պիտի բաւեն ճանչնալու Բաֆֆին, Դուրեանն ու Պէշիկթաշլեանը, Խրիմեան Հայրիկն ու Ահարոնեանը, Վարուժանն ու Սիամանթոն, եւ հայ յեղափոխութեան զլխաւոր դէմքերը, հայկական հարցի դերակատարները, կամաւորական բանակները, սեւազդեստ կարաւանները, հեղեղանման թափորը անծայր, եղեռնի հնձանին ընծայ, ջարդի ու վայրագ կոտորածի հիզարհուր դալարումներով:

Նկարագրութիւնը՝ ահեղօրէն Տանթէական, համակ սարսռազդեցիկ, մինչեւ ... աստղերուն հասնող դանկաբլուրի այն քստմնելի տեսարանը, որմէ զարհուրած՝ ետ պիտի փախչին վարպետ ու աշակերտ, խելագար ու սրընթաց վազքով: Կրկնակի մոլորած այս անդամ եւ ուղեկրկնակի մոլորած այս անդամ կը շողայ կորոյս, մինչ ելքի ճամբայ մը կ'որոնեն սրտատրոփ, ահա՛ յանկարծ կը շողայ լոյսը ոսկեթեւ աստղին, որ զիրենք դուրս կը հանէ մութ անտառէն: Տանթէ հրաժեշտ կ'առնէ. իսկ Չարենց կը դառնայ Գալիլքի երդիչ: Աւա՜ղ, որ այդ Գալիլքը կարճ եղաւ Չարենցի համար...:

Տանթէի ծննդեան 700ամեակին առիթով, մենք ուղեցինք իտալացի մեծ վարթով, մենք ուղեցինք իտալացի մեծ վարպետին դիմաց դնել Արարատեան աշխարհի մե՛ր բանաստեղծը, որ մեծ է նմանապէս իր տեսակին մէջ, ու Տանթէի աշակերտներուն մէջէն՝ ամէնէն հարազատը:

Ոգեկոչել ուզեցինք մենք Չարենցի յիշատակը, ա՛յն պատճառով մանաւանդ, որ Տանթէի փառատօնին կը զուգադիպէր Հայոց մեծ սպատօնը, եւ իտալական դրականութեան մեծադոյն վարպետին 700ամեայ յոբելեանին՝ հայ դրականութեան մեծադոյն վարպետներու կոտորածի տըխուր յիսնամեակը:

Վստահաբար ներողամիտ պիտի դըտնուի մեզի «Աստուածային կատակերդութեան» մեծ հեղինակը, եթէ իր յաղթանակի թուականին զուգեցինք ոգեկոչումը մեր ազգային ողբերդութեան, եւ անոր դիւցազնային երդիչը, մեր Ապրիլեան դըժոխքի նոր Տանթէն:

Հ. Ն.

© National Library of Armenia